

POMPEN OF VERDROGEN

Watermolens op Nederlandse buitenplaatsen

Martin van den Broeke

Water is het thema voor het twintigjarig jubileum van Tuinhistorisch Genootschap Cascade in 2007. Daarnaast is datzelfde jaar het jaar van de molens¹. Als je beide combineert, kom je op het onderwerp van mijn bijdrage: watermolens bij buitenplaatsen in Nederland. En laat nu net in het kader van het jaar van de molens een boekje over zo een watermolen bij een buitenplaats zijn verschenen: *Het molentje van Groenendaal*, van Rob Hinse². Het molentje dat het onderwerp van dit boek is, bestaat nog steeds en voert water aan voor de ernaast gelegen kinderboerderij 't Molentje. Een mooi vertrekpunt om eens wat dieper op de watermolens in te gaan.

De molen van Groenendaal. Ansichtkaart, circa 1930

Groenendaal

De buitenplaats Groenendaal bij Heemstede, in 1767 in bezit gekomen van de Amsterdamse bankier John (Jan) Hope, ligt op een binnenduin en had al vanouds problemen om voldoende water binnen te houden. Als oplossing voor dat probleem liet Hope een windmolen plaatsen aan de oostzijde van de buitenplaats, grenzend aan een vaart³.

Windmolen

De molen werd gebouwd in 1780. Ter plaatse lag een vaartje, dat mogelijk van ouder dagtekening is, met een sluis in de vaart die achterlangs Groenendaal loopt. Deze sluis is te zien op een aquarel van kort na de voltooiing van de stoommachine, waarop eveneens de windmolen is afgebeeld. Deze sluis diende mogelijk om het waterpeil op de buitenplaats af te schermen van het veranderlijke waterpeil van het Haarlemmermeer, waarmee deze vaart destijds in open verbinding stond⁴.

De molen is enkele jaren geleden fraai gerestaureerd. Hij staat op een witgepleisterd voetstuk, waarin zich slechts een deur bevindt. Er zitten geen ramen in de onderbouw, al schijnen die er vroeger wel geweest te zijn. Meteen boven deze onderbouw is een stelling uitgebouwd, waartoe een deur toegang geeft. De wanden van de eerste verdieping zijn gepotdekseld. Boven deze verdieping bevindt zich een tweede stelling, waar de molen zelf op staat: een achtzijdig houten molentje met witte gepotdekselde wanden. De wieken van de miniatuurmolen zijn voorzien van zeilen. Die kunnen bij weinig wind worden uitgerold en op de wieken gespannen.

Dit is de enige windmolen in Nederland die twee stellingen heeft. De verklaring voor die merkwaardige constructie zou zijn dat de molen al kort na de bouw te weinig wind kon vangen vanwege de bomen van de buitenplaats. De molen zou zijn verhoogd. Het is in dat geval enigszins vreemd dat daarbij de oorspronkelijke stelling is gehandhaafd. Een andere mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat de molen te klein is om een deur erin te maken. Om bij de molen te kunnen komen, kan de molenaar nu via de eerste stelling buitenom naar de tweede.

Blijft de vraag waarom de molen achtzijdig is terwijl de onderbouw vierkant is. En de vraag waarom niet de hele onderbouw van hout ofwel van steen is. Het is niet uitgesloten dat de molen aanvankelijk het model van een wipmolen had: een vierkant bovenhuis, geplaatst op een piramidevormige onderbouw. Zoals in het navolgende zal blijken, werden er bij buitenplaatsen wel vaker dergelijke molens geplaatst, die dan op een vierkante stenen onderbouw stonden. In dat geval zou dus de onderbouw van de Groenendaalse molen ouder zijn dan 1780, het jaartal dat nu op de baard als bouwjaar staat.

De molen van Groenendaal met de daarnaast gebouwde stoommachine. Aquarel zonder naam, circa 1785

Stoommachine

De molen voldeed naar verluidt niet aan de verwachtingen. In 1781 kreeg de molen dan ook gezelschap van een stoommachine. Deze werd gebouwd door de in die tijd in Amsterdam vooraanstaande werktuigbouwkundige Rinze Lieuwe Brouwer, destijds een autoriteit op het gebied van stoom en zijn toepassingen. Dit was de eerste stoommachine in Nederland die door een Nederlander was ontwikkeld en was gebouwd van onderdelen van eigen bodem. Een eerdere stoommachine, in 1776 toegepast in Amsterdam, was grotendeels geïmporteerd uit Engeland. De machine op Groenendaal werd al gauw een lokale toeristische trekpleister en er werd in de kranten en door tekenaars over bericht.

De stoommachine voegde iets nieuws toe aan het Kennemer landschap. Daar waar in Engeland, waar reeds eerder stoommachines werden toegepast, deze in de beeldende kunst als vervuilend en gevaarlijk werden geportretteerd, werden de Groenendaalse stoommachine en zijn navolgers vooral afgebeeld als machines die de natuur temmen en de mens de kans geven om van die getemde natuur te genieten – een ‘Arcadisch apparaat’ als het ware. Dit komt ook naar voren in contemporaine afbeeldingen van

stoomgemalen.

Bijzonder aan de stoommachines in Nederland is overigens dat deze in eerste instantie niet werden gebruikt voor industriële toepassingen maar voor het beheer van het waterpeil – een typisch Nederlandse toepassing maar wel een waardoor de perceptie van de stoommachine in het begin een heel andere was dan in bijvoorbeeld Engeland. In de Nederlanden bracht de stoommachine, ingezet in polders, vooral een beheersbaar waterpeil en daardoor de kans op veiligheid en op vruchtbare akkers en vette weiden⁵. Overigens is het volgens mij nog maar de vraag of gebrek aan capaciteit de enige reden voor Hope was om een stoommachine op te richten⁶. Een persoonlijke fascinatie voor waterbeheer kan eveneens een rol hebben gespeeld. De molen en de stoommachine zijn mogelijk allebei onderdelen geweest van Hopes experimenteerdrijf. Als functionaliteit het enige criterium was, had men namelijk de molen al vrij snel na de inwerkingstelling van de stoommachine afgebroken. Waarom een nutteloos bouwwerk bewaren? Op deze vraag kom ik aan het eind van deze bijdrage terug.

Andere voorbeelden

De Groenendaalse molen is een voorbeeld van een molen voor particulier gebruik om een of meerdere percelen droog te houden. Die percelen waren van de rest van de polder afgekaaid en vormden op die manier een soort afgesloten miniaturpolder.

Hoe gebruikelijk of uitzonderlijk het was dat molens buitenplaatsen bemaalden, is nog niet onderzocht – deze bijdrage is een eerste verkenning van het onderwerp. Vast staat dat voor het droog houden of juist bevoeien van kleine polders of afzonderlijke percelen landbouwgrond vaker kleine molens in particulier bezit zijn gebruikt.

Van dergelijke molens hebben er talloze bestaan in de polders van Holland, maar ook in Utrecht en delen van Friesland, in verschillende typen en een grote variatie aan vormen.

Wanneer ze voor het eerst opdoken, is moeilijk te zeggen. In ieder geval aan het eind van de zeventiende eeuw en in de gehele achttiende eeuw kwamen ze voor in de genoemde gebieden. Later werden ze steeds meer overbodig vanwege de betere bemaling en het verlagen van het grondwaterpeil in grote delen van de polders.

Niet alleen op weilanden en akkers waren dit soort kleine molens te vinden, ook op buitenplaatsen had men ze soms nodig. Naast de afwatering reguleren, kon men een molen ook gebruiken om fonteinen te laten spuiten of water naar een hooggelegen punt (een waterbak op de zolder van een gebouw bijvoorbeeld) te pompen, van

waaruit het dan via buizen naar een fontein werd gevoerd.

In het navolgende geef ik een aantal voorbeelden van zulke privémolens op buitenplaatsen.

Zeventiende eeuw

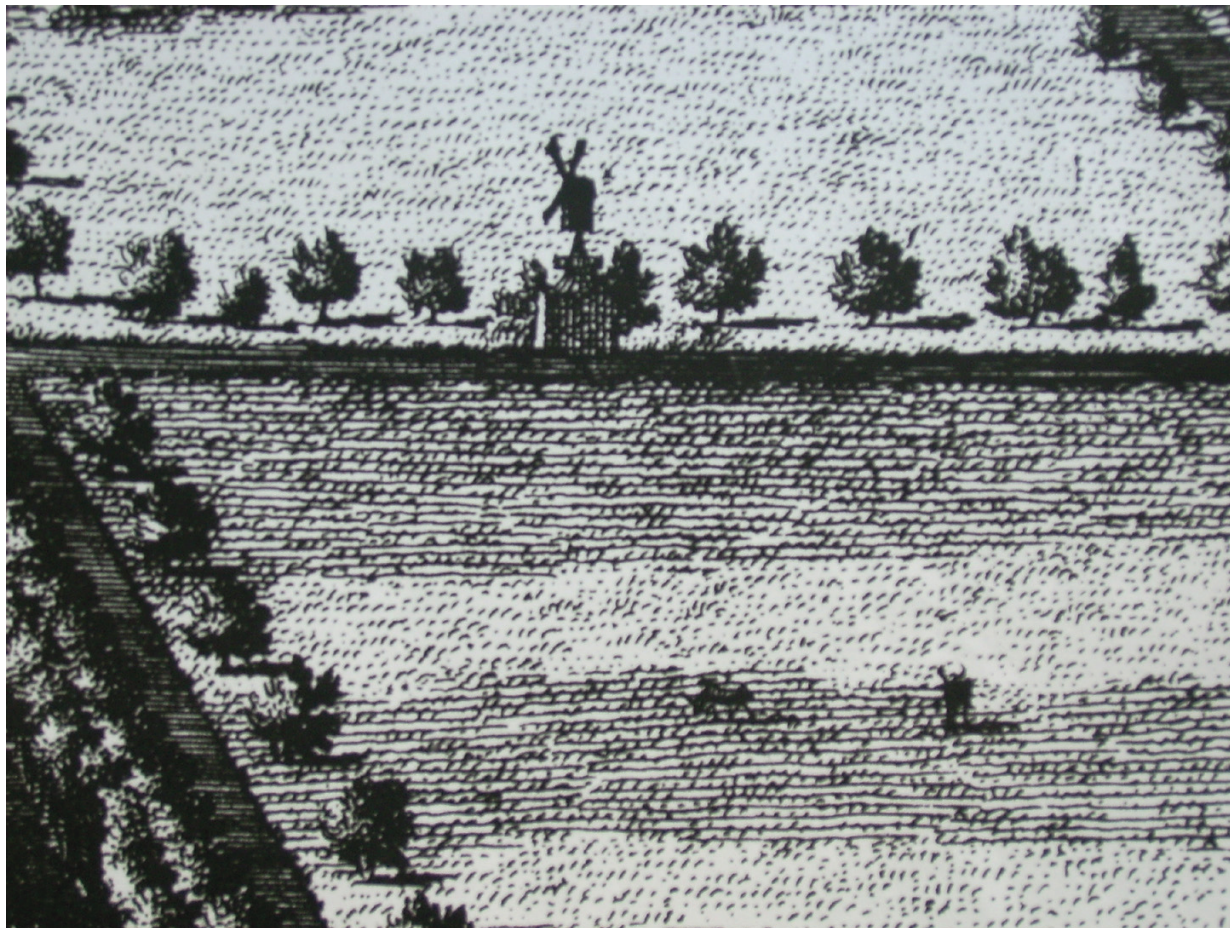
De vroegste voorbeelden dateren uit het eind van de zeventiende eeuw. Een bekend voorbeeld is de watertoren op Soestdijk, gebouwd in 1678-83 door technicus Willem Meesters. In 1882 werd de toren verbouwd naar ontwerp van L.H. Ebersson, waarbij de windmolen verdween⁷. Op een gravure uit de zeventiende eeuw is de toren te zien: een ronde bakstenen toren zonder veel decoratie, met daar bovenop een houten windmolen. Deze heeft aan de achterkant van het molenhuis een groot houten roer waarmee hij zichzelf naar de wind kan draaien. Binnenin de toren bevond zich een tweede pompinstallatie, aangedreven door een paard, voor het geval windkracht alleen niet voldoende was.

De watertoren met molen op Soestdijk. Gravure door G.Valck, circa 1695

Het speelhof van Jan Hubrecht bij Zoeterwoude beschikte in de jaren 1660 ook over een ‘thuynmolen’. Mogelijk was dit een windmolentje. Het regelde de waterstand op het speelhof aan de Oude Rijn⁸.

Aan de rand van de tuin van Heemstede bij Houten bevonden zich eveneens watermolens. Deze zijn te zien op de gravures die I. de Moucheron in 1700-1702 van de buitenplaats vervaardigde. De buitenplaats was aangelegd in de jaren tachtig en negentig van de zeventiende eeuw voor eigenaar Diederick van Velthuysen, heer van Heemstede die het in 1680 had gekocht⁹.

Heemstede bij Houten, de watermolen in de weilanden. Detail van gravure door I. de Moucheron en D. Stoopendaal, 1700/1702

De eerste molen stond in een veld ten zuiden van de tuin en diende volgens Erik de Jong, die de molen in zijn proefschrift noemt, om de fontein in vier bassins te laten opspuiten¹⁰. Op de vogelvluchtafbeelding van Heemstede is deze molen te zien: een heel klein exemplaar dat op een vierkante onderbouw staat. Het is evenwel zeer de vraag of dit molentje voldoende druk op de waterleidingen kon veroorzaken, en die druk ook nog eens in stand kon houden, om de fontein daadwerkelijk te laten

spuiten. In die tijd was het meer gebruikelijk dat fonteinen werden gevoed door water vanaf een hoger gelegen punt door buizen te geleiden en zodoende genoeg druk kregen om een straaltje op te spuiten. Meer waarschijnlijk is het dat dit molentje diende om de reeks van vier bassins te voorzien van voldoende water en eventueel doorstroming, of het grondwaterpeil van het uitgestrekte terrein te reguleren.

Heemstede bij Houten, de watermolen aan de rand van de tuin. Detail van gravure door I. de Moucheron, 1700/1702

Heemstede beschikte over nog een tweede molen, die dicht bij het huis stond. Deze is afgebeeld op gravure nummer 21 in de serie, die een gezicht van ‘De Blom-tuin met de Parterres na de Orangerie’ toont. Boven de haag steekt het molenhuis uit, dat is geplaatst op een piramidevormige onderbouw. Dit exemplaar was dus een zogenaamde wipmolen. Van een windvaan of een staart is niets te zien, zodat onduidelijk is hoe de molen werd bediend.

Deze molen moet ergens links van de rechtse grote laan gestaan hebben, iets naast de ingang aan de Heemstederdijk en dicht bij de daarlangs liggende vaart. Deze locatie doet vermoeden dat de molen primair was bedoeld om de afwatering van het gehele terrein van de buitenplaats te regelen, hoewel het laten spuiten van de bedriegertjes, die op de genoemde gravure zijn te zien, ook tot zijn taak behoord kan hebben.

Op de grote vogelvluchtafbeelding waarop het gehele park is te zien, is echter geen spoor van de molen te ontdekken; op de plattegrond komt deze wel voor, als donker rechthoekje maar daar staat geen toelichting bij. Kennelijk was het niet de bedoeling dat deze werd gezien door de bezoekers – op zich ook wel te verklaren, omdat het om een puur functioneel gebouw ging, met een vergelijkbare status als sluisjes, duikers en dammen.

Voor de tegenwoordige bezoeker van buitenplaatsen wekt het wellicht enige verbazing dat een windmolen aan de rand van een buitenplaats wind kon vangen. Op de gravure van de bloementuin is echter te zien dat de beplanting toen zeer dun was: hakhout kwam nauwelijks boven de hagen uit en de bomen langs lanen en singels waren ook niet zo groot, zoals bijvoorbeeld op de gravures van Heemstede is te zien. Daardoor zal er waarschijnlijk nog genoeg wind beschikbaar zijn geweest voor de molen.

Watermolens in het Westland

Niet alleen bij Soestdijk en op Heemstede, ook in het Westland bestonden al in de zeventiende eeuw watermolentjes bij buitenplaatsen.

Patijnenburg

Een voorbeeld uit de late zeventiende eeuw was te vinden in Naaldwijk. Joan Pauw, heer van Rijnenburg verzocht in 1689 toestemming van het Hoogheemraadschap om de waterhuishouding rond zijn buitenplaats Patijnenburg te mogen verbeteren¹¹. Het riool vooraan zijn buitenplaats was toen verrot en lek, zoals hij in zijn verzoek aangaf, waardoor ‘met leeghwater ofte in de somer door het voorsz. riool ’t water van des supplants voorm. Huisinge ende landen seer was affsackende, waardoor niet alleen de boomgaarden, thuijnen en weijlanden ’t eenemaal uytdrooghden’ maar ook de fundamente van de brug verrotten. Daarom was Pauw ‘tot conservatie en welstand van sijn voorsz. Landen’ genoodzaakt een buis te leggen aan de achterzijde van zijn grondgebied, aan de Opstalweg, uitkomende in de Nieuwe Vaart, zoals reeds aan zijn vader was toegestaan. En ‘dat mede door zijn land soude laten graven eene bequame sloot streckende tot in de voors. nieuwe vaart, dan alsoo de suppliant bevond dat door het voors. nieuw aan te leggen riool ende sloot daar toe te laten opschieten het water uyt de voorsz. nieuwe vaart niet kan werden gebraght tot aan des verthoonders Landerien, maar met een Molentje soude dienen opgetrocken te werden uyt de voors. nieuwe vaart door de voors. sloot en riool, doordien des supplants landen, thuynen en boomgaarden vrij hoger leggen, als bij winter Saijsoen de buyten wateren bijna

konnen opkomen.’

Vanwege deze redenen deed hij dan ook het verzoek om indien nodig de goot te vervangen, en in ieder geval een sloot te graven, een goot onder de Opstalweg in de nieuwe vaart aan te leggen, ‘nevens het stellen van een molentje op des supplants lant, bequaem tot het opmalen van ’t water uyt de voors. sloot en riool tot ververschinge en verquickinge van sijn voors. landen en huysinge’.

Het jaar daarop verzocht Pauw nogmaals om een goot of pomp te vervangen ‘alsoo de voorn. pomp vele jaren door de voorn. gemeene wegh hadt gelegen, nu ’t eenemael vergaan ende onbruyckbaar was geworden.’ Hij wilde deze vernieuwen ‘ende verleggen na sijn voorn huysinge Patijnenburgh als mede de sloot langs de voorsz. wegh sijnde des supplants eigen gront ter lengte van omtrent 8 à 9 voeten te verlangen’¹².

De molen is inderdaad geplaatst en stond er nog toen de buitenplaats in 1798 in de krant te koop werd aangeboden. De advertentie meldt naast andere percelen een weiland dat de Molenweide heet ‘en een Watermoolen op een van de natemeldene partyen Land’¹³.

Op de veiling in 1799 kon men een bod doen op de Molenweide ‘met of zonder de molen’¹⁴. Onduidelijk is of bij die veiling de molen dan ook los gekocht kon worden, bijvoorbeeld voor verplaatsing.

Een aquarel van Aart Schouman uit omstreeks 1750 van een uitzicht van Patijnenburg naar de stad ’s-Gravenzande toont een molen in een weiland, die vermoedelijk de watermolen is. Het molentje heeft, gelet op de verhouding met de jagers die in het naastgelegen weiland lopen, een vlucht van 8 à 10 meter. Er is geen bedieningsmechanisme te zien zoals een roer of een staart.

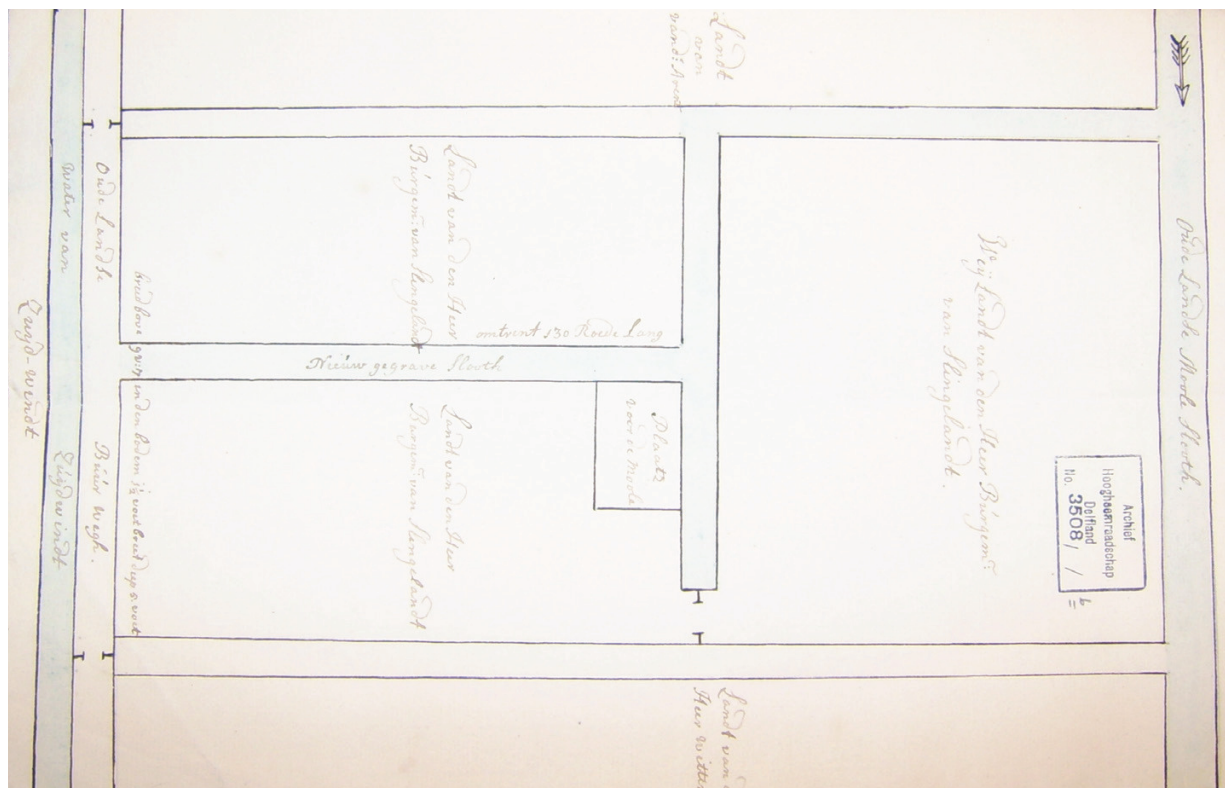
A. van der Marel, die in 1954 een artikel over de buitenplaats schreef, merkte op: ‘Ten einde het nodige verse water in de vijvers en beken te krijgen, had men op een bij Patijnenburg behorend stuk land een watermolen gebouwd, Dit water werd, wanneer het onzuiver was geworden, door middel van een sluisje onder de weg door, weder in het buitenwater geloosd. Dit wordt door oudere schrijvers blijkbaar als iets merkwaardigs vermeld. Daar van doe ik het ook maar’¹⁵. Die oudere schrijvers heb ik nog niet kunnen traceren. Kennelijk was in de perceptie van tijdgenoten, althans volgens Van der Marel, deze watermolen een opmerkelijk verschijnsel.

Zuidwind

Niet ver van Patijnenburg, aan de rand van de stad ’s-Gravenzande, lag de buitenplaats Zuidwind. Deze was sinds ongeveer 1735 eigendom van de Haagse regent Hendrik

van Slingelandt.

In 1755 diende Van Slingelandt een verzoek in bij het waterschapsbestuur, waarin hij aangaf dat hij 'ten dienste en ter bekominge van versch water uijt de oude landsche Banwatering voor de gem. sijne plaatse, op sijn landt soude stellen een molentje, met een paart sullende bewerkt worden alles ingevolge de annexe tijkeninge'¹⁶.

Kaartje van de weilanden met watermolen bij Zuidwind te 's-Gravenzande.

Tekening zonder naam, 1755. Delft, Archief Hoogheemraadschap Westland

De genoemde tekening laat zien dat de molen in een weiland ten oosten van Zuidwind zou komen te staan. Verdere bijzonderheden over de molen zelf ontbreken in het verzoekschrift of de tekening. Hoe de molen vanaf die plaats zou moeten zorgen voor voldoende water op de buitenplaats, wordt evenmin duidelijk uit de stukken. Mogelijk zal de mondelinge toelichting van Van Slingelandt destijds voldoende overtuigend geweest zijn voor de bestuursleden van het waterschap.

Voordat Van Slingelandt toestemming kreeg, moest hij echter eerst aantonen dat de eigenaars van de omliggende landen geen bezwaar tegen de molen hadden. Die verklaring kon hij spoedig indienen: in een akte van schout, ambachtsbewaarders en croosheemraden van 's-Gravenzande uit 1755 verklaren de ingelanden van het Oude Land te 'Consenteeren, en wel te mogen lijden, dat door, off van Weegen den Wel Edele Geboore Heere Hendrik van Slingelandt Oud burgermeester van S'Hage,

Eigenaar van de Hoffsteede genaamd Suidwind leggende in het oude Land voornoemt, op seeker Stuk Land, streckende van de voornoemde Hoffsteede Suidwind, Oostwaards op, tot aan de Oude Landse Banwaatering, ten Privé Costen van zijn WelEdele Geboore, werde gesteld, een Paarde watermoolen, ten einden door de selve moolen het waater uit de voornoemde oude landse banwaatering te malen, en daar meede de Slooten en Vijvers, Om en binnen meergemelde Hoffsteede Suidwind van het noodige water tot verversing als anders te kunnen voorsien'¹⁷.

Niet alleen de watervoorziening van de vijvers was echter een overweging om een molen te plaatsen. Een bijkomend bezwaar van de lage waterstand was dat de sloten aan de westzijde van de buitenplaats, waar deze grensde aan de openbare weg, in de zomer droog kwamen te staan, waardoor 'droogvoets over deselve konde worden gepasseerd en de voornoemde Hoffsteede was openleggende voor alle quaade en ondeugende personen.' De bouw van de molen kostte uiteindelijk 500 gulden¹⁸.

Arendsduin

Behalve op Patijnenburg en Zuidwind kon men in deze omstreken ook op de buitenplaats Arendsduin bij 's-Gravenzande een watermolen vinden. Adriaan van Vredenburg, veertigraad van Delft, kocht in 1770 'De welaangelegde Buijten Plaats genaamd Arends Duijn met desselfs ruijme en moderne Huijsinge, Tuijnmanshuijs, Stallingen, Koetshuijsen, Menagerie en verdere gebouwen, Watermoolen, Plantagien, Boomgaarden en Moestuijnen'¹⁹. Niet na te gaan is of de watermolen gebruik maakte van wind- of van paardekracht.

Elders in Zuid-Holland

Op een vogelvluchtafbeelding van de buitenplaats Rozenhof bij Kralingen, even buiten Rotterdam, is een formele tuinaanleg te zien waarbinnen zich enkele bosketten bevinden die in landschapsstijl zijn aangelegd. In een ervan, op de afbeelding aan de linkerkant van het midden, staat een windmolen. Onbekend is of dit een functionerende waterpomp betreft of een ornamentele molen.

Professor 's-Gravesande had op zijn buitenplaats bij Warmond een 'nieuwe water machine' die vertegenwoordigers van vier ambachtsheerlijkheden bij Aarlanderveen rond 1740 bezochten. Ze kochten het apparaat uiteindelijk niet²⁰. Vermoedelijk betreft het hier een stoommachine die professor Willem 's-Gravesande had aangeschaft. Deze hoogleraar had een zeer grote interesse in stoommachines en mogelijk was hij het die het boek van de Londense professor Jean Theophile Desaguliers over

dat onder-werp vertaalde: *De Natuurkunde uit Ondervindingen opgemaakt* ²¹. De stoommachine op Groenendaal was gebaseerd op een model van Desaguliers. De universiteit van Leiden was overigens een soort verzamelplaats van enthousiastelingen die met stoom experimenteerden - later bezat namelijk ook professor Petrus van Musschenbroek een stoommachine, die hij niet in de universiteit neerzette, maar op zijn buitenplaats. Daar liet deze machine de fontein tot wel 50 voet hoog spuiten ²². Zuidwijk bij Wassenaar heeft een uitzonderlijk grote watermolen: een ronde stenen bovenkruier. Dit is iets heel anders dan de houten molentjes die we tot nu toe gezien hebben. Deze is nog steeds te bewonderen en staat aan de Veenwatering, ten oosten van het park. De molen is waarschijnlijk zo groot omdat deze niet alleen de buitenplaats moest kunnen bemalen, maar de hele Zuidwijkse polder. Daarmee overstijgt het belang van deze molen dat van de buitenplaats alleen. De molen is gebouwd rond 1700 ²³.

Gebruikte typen

Er zijn in het voorgaande drie typen windmolens voorbijgekomen, waarvan die op Zuidwijk het grootste vertegenwoordigt: een ronde bakstenen bovenkruier. Deze past eigenlijk niet helemaal in het rijtje omdat hij naast de buitenplaats Zuidwijk ook de rest van de polder bemaalde en dus in wezen een gewone poldermolen is.

De andere zijn echter wel allemaal uitsluitend bedoeld geweest voor de waterhuishouding op een buitenplaats. Deze molens zijn te benoemen als wipmolens of als weidemolens.

Een wipmolen heeft een piramidevormige onderbouw met daar bovenop het vierkante bovenhuis. In dat bovenhuis zit de molenas met daaraan de wieken. Het bovenhuis wordt op de wind gedraaid door middel van een staart met roeden aan de achterzijde, waaraan een kruirad is bevestigd.

De maatverhoudingen tussen onderbouw en bovenhuis verschillen per regio. De vlucht (de lengte van de molenwieken) was in de regel ongeveer 10 à 12 meter, hoewel ook 16 meter wel voorkwam. Meestal zijn wipmolens voorzien van een verticaal scheprad of van een vijzel.

Een weidemolen is het kleinste type, komt tegenwoordig vooral nog voor in Noord-Holland en ontleent zijn naam aan zijn functie: weiden droog houden ²⁴. In de zeventiende en achttiende eeuw stonden ook in Zuid-Holland molens van dit type. Deze molens hebben een vlucht van 4 tot 7 meter. Een belangrijk verschil met de wipmolen

is dat de weidemolen zelf zorgt dat hij naar de wind draait. Dat doet de molen door middel van een roer aan de achterzijde van het bovenhuis. De molen op Soestdijk is een duidelijk voorbeeld daarvan, terwijl ook die in het weiland buiten de tuin van Heemstede vermoedelijk een weidemolen was. Hoe simpel zo een constructie kon zijn, toont een foto van een weidemolen in de Oranjepolder bij Voorschoten.

Weidemolen in de Oranjepolder bij Voorschoten. Foto, ongedateerd

Het voordeel van zo een molen is dat er geen gespecialiseerd personeel nodig is om hem te bedienen. Af en toe de lokale molenmaker langs laten komen voor onderhoud is voldoende en op die manier heeft de grondeigenaar een betrekkelijk goedkope manier om het waterpeil op zijn terrein goed te houden. Het verbaast dan ook niet dat de meeste van de molentjes die hierboven zijn besproken, vermoedelijk weidemolens zijn geweest.

Nogmaals Groenendaal

Alle molens die tot nu toe zijn besproken, waren functionele bouwwerken. Aan hun uiterlijk hadden de buitenplaatsbezitters dan ook weinig aandacht besteed: uit de gepresenteerde voorbeelden blijkt niet dat watermolens op buitenplaatsen er anders of fraaier uitzagen dan de gemiddelde weidemolen die men in de Zaanstreek of in de Noord- of Zuid-Hollandse polders in de weilanden kon aantreffen.

Behalve dan die ene: die op Groenendaal. Geen van de hierboven genoemde buitenplaatsbezitters besteedde zoveel aandacht aan het uiterlijk van de molen als John Hope; de molen stond bovendien op een prominente, goed zichtbare plaats en nergens bouwde de eigenaar er een moderne stoommachine naast... en al helemaal niet zonder vervolgens de (feitelijk overbodig geworden) windmolen af te breken.

Nogmaals de molen bij Groenendaal

Men kan veronderstellen dat Hope trots was op zijn waterpompen en die graag aan zijn bezoekers liet zien. Van de Groenendaalse molen is zelfs al in de achttiende eeuw een afbeelding vervaardigd, waarop de molen en zijn buurman de stoommachine gezamenlijk de hoofdrol vervullen. En bovendien moest de windmolen op Groenendaal

worden bediend door iemand die er verstand van had, door een molenaar. Het gewone tuinpersoneel kan wellicht ook wat onderricht in het bedienen van een windmolen hebben genoten, maar het ligt meer voor de hand dat een van de molenaars uit het dorp op gezette tijden de windmolen in werking moest zetten. En dat terwijl alle andere voorbeelden in deze bijdrage molens betroffen die zichzelf automatisch op de wind zetten en geen molenaar nodig hadden.

Je kunt je afvragen of John Hope niet iets meer voor ogen had met zijn windmolen. Dat de stoommachine een aardig speeltje voor hem was, is duidelijk, gelet op de publiciteit die deze machine genereerde. Zou hetzelfde niet kunnen gelden voor de windmolen? Zou Hope deze ook als een speeltje hebben beschouwd voor zichzelf of zijn kinderen, op dezelfde manier waarop zijn tijdgenoten modelboerderijen bij hun buitenplaatsen lieten aanleggen? Wie zal het zeggen?

Noten

1 www.jaarvandemolens.nl.

2 Rob Hinse, *Het molentje van Groenendaal en de molens van Heemstede*, Heemstede 2007.

Zie ook *IJmuider Courant* van 1 maart 2007 op www.ijmuidercourant.nl.

3 Zie voor Groenendaal verder: Vereniging Oud-Heemstede Bennebroek, *Groenendaal 1978*, Heemstede 1978. Een artikel over de Groenendaalse molen uit *De Natuur* van 15 september 1913 is daarin gereproduceerd op p. 14-15.

4 Deels afgebeeld in Hinse, p. 7.

5 Lissa Roberts, 'An Arcadian Apparatus. The Introduction of the Steam Engine into the Dutch Landscape', in *Technology and Culture*, vol. 45 (2004), nr. 2, p. 251-276.

6 Hinse citeert een onbekende bron die capaciteitsgebrek als reden opvoert om naast de molen een stoommachine te plaatsen. Hinse, a.w., p. 12.

7 H. Tromp, *Het Koninklijk Paleis Soestdijk historisch gezien*, Zutphen 1987, p. 47 en 135.

8 S.W.M.A. den Haan, 'Om Turxse boonen te leggen'. De Zoeterwoudse tuin van Jan Hubrecht", in *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken*, dl. 88 (1996), p. 196-220, p. 200, 211.

9 Zie over Heemstede: Erik de Jong, *Natuur en kunst. Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740*, Amsterdam 1993, p. 113-155.

10 Deze molen wordt genoemd in De Jong, p. 136, noot 126.

11 Delft, Hoogheemraadschap Delfland, Oud Archief Delfland, inv.nr. 48, besluit van 14 maart 1689.

- 12 Ibidem, inv.nr. 49, besluit van 31 juli 1690.
- 13 Advertentie *'s-Gravenhaagsche Courant*, 16 maart 1798.
- 14 Gemeentearchief Westland, Rechterlijke Archieven Naaldwijk, inv.nr. 84, affiche voor veiling 1798.
- 15 A. van der Marel, 'De voormalige buitenplaats Patijnenburg en haar bewoners', in *De Navorscher*, jrg. 1954, nr. 1 / 2, p. 19-29, 28.
- 16 Delft, Hoogheemraadschap Delfland, Oud Archief Delfland, inv.nr. 3508 en 65, besluit van 19 november 1755.
- 17 Ibidem, inv.nr. 3508.
- 18 J. Dahmeijer, *'s-Gravenzande door de eeuwen heen. Grepen uit 750 jaar stadsgeschiedenis*, 's-Gravenzande 1996, p. 33.
- 19 Gemeentearchief Westland, Oud Rechterlijk Archief 's-Gravenzande en Zandambacht, inv.nr. 35, fol. 228 verso, transportakte van 2 juni 1770.
- 20 A.J.J. van 't Riet, *'Meeten, boren en besien'. Turfwinning in de buitenrijnse ambachten van het Hoogheemraadschap van Rijnland 1680-1800*, Hilversum 2005, p. 315-316. Dank aan Jan Holwerda voor deze verwijzing.
- 21 K. van der Pols, J.A. Verbruggen, *Stoombemaling in Nederland 1770-1870*, Delft 1996, p. 22, 23.
- 22 Roberts, a.w., p 257.
- 23 Voor Zuidwijk, zonder vermelding van de molen, zie H. Tromp en T. Henry-Buitenhuis, *Historische buitenplaatsen in particulier bezit*, Utrecht 1991, p. 194.
- 24 P. Groot, 'De weidemolens', in *Molens in Noord-Holland. Inventarisatie van het Noordhollands molenbezit*, Amsterdam 1981, p. 44-47.